SANGAU

Phawngpui Hang Chanchin

SANGAU

PHAWNGPUI TLANG CHANCHIN

Buatsaihtu : T.T.Nohmung.

Ist. Edition.

A man : Rs. 2.50

PUBLISHED BY T.T.NOHMUNG
Printed at the United Pentecostal Printing Press Aizawl.

THUHMAHRUAI

He lehkhabu tê reuh tê, 'SANGAU' tih hi, a tira ka tum dan chuan Pawi ṭawnga ziak ka tum a. Thui fê ka buatsaih tawh nghe nghe a. Mahse, he lehkhabu ka buatsaih briaia, ṭhen tam takten Mizo ṭawnga ziak zawk turin min ngên a. Ka ngaihtuah nawn lehin, Phawngpui tlâng, Mizoram tlâng sâng ber chanchin a ni a. Mi tam zâwkte hriat leh chhiar theiha buatsaih chu ṭha zâwkin ka ring ta a. Hun chêp takah hmanhmawh takin ka ti sawk sawk a, duh thu a sâm tâwk lo tih ka hriatin pawi ka ti a. Mahse, chhut leh hunte awm thei a nih ngai chuan kim chang zâwk leh duhthusâm deuha buatsaih ka tum ang. Phawngpui tlâng la hmu ngai lote leh, a en tura kalte tan kaihruaitu ṭha tak a nih ka ring.

Bung tam chanchin eng emaw ka ziakte hi a tâwi thei ang bera ziak an ni a. Tin, he lehkhaba ka buatsaihnaah hian Sangau Upa, Pu Kiauvunga pa leh, Pi Chiazingi paten nasa takin min ṭanpui a. Anni pahnih ṭanpuina azârah he lehkhabu hi ka buatsaih puitling ṭâwk a ni. Tin, mimal chanchin a lanna leh thil dang chanchinah pawh tih palh a awm chuan ngaihdam ka dil nghal a. Dik lo nia in hriatte chu min hrilh thei ula, ka lâwm hle ang. Tin, dik lo zâwk ngei nia hriat chu siam ṭhat zêl a ni bawk ang

Dated Sangau
The 25th. March. 1977

T.T.Nohmung.

BUNG 1

PHAWNGPUI TLANG

A HMAN LAI CHANCHIN

A hming dik tak chu : Mizoram mi tinina kan hriat ṭheuh angin, Phawngpui tlang hi kan Zoram tlang sâng ber a ni a, a san zâwng ft. 7,100 a sâng a ni tih bâk chu a chanchin mi tam berten kan hre tam lo. A hman lai leh tun lai chanchin te, a tlanga thil awmte mi tam tak la hmu ve ngai loten hriat an châk em em a, hriat châkawm tak a ni reng a. A hman lai chanchin ṭhenkhatte phei hi chu thawnthu a ang zâwk a.

Hman lai chuan Phawngpui hi 'Phawngpui' tia koh a ni lo va, 'SANGAU TLANG' an ti zâwk ṭhin. An tihna chhan chu he tlang awptu ramhuai lalber hi Sangaua a ni a; a hming chawia koh a ni. He tlang chhip lam aṭanga hnâr nei, lui pakhat 'SANGAUVA' an tih Archhuang khua leh Pangràng khaw inkâra luangte hian a uihzia a tilang a. Tin, an hmanlai hla pakhat :—

"Tho luai mai law Chiriang e,
Thlang lenn Sangau tiang
An chhawrh tawn dah Mehe,
Duh i hlâwn kip za keng"

tihte hian a ti chiang a 'Chiriang' tlang hi Phawngpui chhak lama awm a ni a Tin 'Mehe' tlang hi Phawngpui chhim chhak lam, Lakher huala awm a ni, Tin, heng 'Chiriang' tih te, 'Mehe' tihte hi an ramhuai lalberte hming chawi veka sak an ni Chuvangin, a chunga hlaah pawh khian tlang anga phuah lovin, chung tlanga Pathiante (Hman lai mite Pathian) an phuahna a ni zawk. A chunga hla tlar 3-na khian Pathian anga an biak thinzia a tilang a ni.

Heng tlang pathumte hi a chhehvêl khuaten pathian angin an be ṭhin a. Chu chu 'Khawhrum chhiat' an ti. Sangau khuaah pawh khian kum 1960 vêl thleng khân chutianga Pathian anga Phawngpui tlang an lo biak

ṭhinna hmun chu hmuh theihin a awm a. Thing lianpui, tuna Pawi District Council Administrative Outpost Office chhak lawkah khian a ding a; chu chu, "Bawipa chhawnhnâk thingkung," an ti a. Chu chu "Pathian biakna thingkung," tihna mai a ni. A bulah PURA a awm a. Pura hi Pyramid ang deuha siam a ni a. Chu Pura pawh chu, "Bawipa chawnhnâk Pura," an ti ṭhin. Sangau mipuite chuan he hmun aṭang hian Phawngpui tlang pathian Sangaua chu an be ṭhin. Chutiang bawkin khaw dangte pawhin an bia a. Sangau khaw hming lo pian chhuah dan leh tuna kan sawi lai mêk Phawngpui tlang hian inlaichinna ngaihnawm tak a neih avangin, bung dangah a hranin kan la sawi ang a.

Sangau-a hi pa lianpui a ni a, a beng lehlam âwngphahah a hmang a, a beng lehlam chu a thuah ṭhin an ti. Tuna Sangau khuaa 18th Assam Rifles-ho awmna; "Khuavâng lung tlang," an tih hi a Bangla anga a hman ṭhin a ni. A hnuaiah chhiahhlawh te, hotu chi hrang hrangte leh a rorêlpui a upate an awm ṭeuh va. Rorêl a thiam êm êm a. A thuawia a hnuaia awmte chu miin an tihnat pawh a phal ngai lo. Duhâm taka thiltihte hi thil tê ber aṭanga hian ber thlengin a phal lo va. A miten thil an tih ṭhat chuan a lâwm êm êm a. Vanduaina an tawh pawhin a tuarpuizia entir nân, a chhehvêla khuaten an hriat theih turin, Dârkhuang a tum rik hluah hluahtir ṭhin an ti. Amaherawhchu, hetianga Dârkhuang an tumna hi chu a mi ṭha deuhte thih chângin a ni deuh ber. Ramhuaite an thi ve thei ngai emaw ni! Ṭhenkhat leh sawi dan chuan ramhuai zinga a mi ṭhate chauh ni lovin, a chhehvêl khuaa amah betute zinga mi ṭha deuh an thih châng pawhin an tum thin e, an ti.

Sangauan a fapa tan nupui a zawng.

Sangaua hian fapa a nei a, chumi a fapa atan chuan nupui a zawng a. Hmun hrang hranga a ramhuaipui lal fanute a rîm hnuin, Chiriang tlanga ramhuai lal fanu chu a thlang ta a. An inneihna chu puahchah ṭan a ni ta. Anmahni inhmu turin an ti ta hlawm a. Phawng-

puia Sangaua fapa chu Chiriangah chuan a han lêng a. An mi ṭha, a beng hlâi chin tam takin an zui a. Chiriang lal in chu a ropui khawp mai a, a mi hruaite khân titi sawina châng pawh hre lovin, an en kual an en kual ringawt mai a. An lal fapa hruai pawh chu an hre chang lo va

Chiriang lal chhiahhlawhten Sangau lal fapa leh a hote lo lên thu chu an pute an hrilh vat a. Chiriang lal chuan a thiltihtheihna hmangin an lo kal ṭan tirh aṭanga a ina an luh thleng khân a lo hmu reng hlawm a. Chiriang lalnu leh pa chu an lo chhuak a, rei vak lo an inkâwm a. An pindan lamah an luhsan leh mai a. Chutia an kalsan dâwn chuan an fanu an rawn tirh dâwn thu leh, chuta lo nghâk rih tur chuan an hrilh hlawm a. Nakinah chuan an fanu hmêl tha lutuk chu Sangau lal fapate awmna lam pan chuan a lo kal a. Chibai te an inbûk fel zet hnu chuan an thu hlawm a. An vawikhat inhmuhnaah an inhmangaih êm êm mai a. Tichuan Sangaua upate chuan, an induhzia leh inneih an rem tihzia chu Chiriang lalnu leh pate chu an hrilh hlawm a.

Chiriang lal fanu manah Hauhûk.

Lalnu leh pa pawh chuan, chu chu an hriatin an lâwm êm êm a. An fanu man tur chu an rêl ta a. Sangaua fapa leh a upate chuan, an thil neih hrang hrang chu an mo nu tur man atân chuan an han sawi thin a; mahse, Chiriang lalte chuan an pawm thei tlat lo va; an mangang hle a ni. A tâwpah chuan an han inrâwn khâwm a; anmahni'n an duh ang chu ngên zâwk se, an ti ta a. Lalnu leh pa chu an dahzawng ngên turin an ti ta hlawm a Anni chuan inrâwn huai pawh ngâi lovin, Hauhûk an ngên a. Chu thu an hriat chuan anniho thu maia tihtluk theih a ni dâwn lo tih an hria a. A chhan chu, Hauhûk hi an roh berte zinga mi a nih vâng a ni. Chutichuan, Sangaua hnena thil awmdan thlen turin palai ṭhenkhat kal nise, tih an rêl a. Amaherawhchu, Sangaua khan a thiltihtheihna hmangin an thil rêl leh thusawi kha a hre vek a Khuai hi palai

atan a rawn tir a. A chak thei ang berin a rawn thlâwk a, palai kal turte an chhuah hmain a rawn thleng a. Sangaua chuan Hauhûk man a pêk chu a remtih thu leh, amaherawhchu, a mal tih loh, a tuak chu a remtih loh thu a rawn sawi a. Hauhûk hi Chiriang bial vêlah hetih lai hian an awm ve ngai lo. Sangaua sa bîk a nih vâng niin an sawi. Tin, Sangaua hian thawmhnaw leh sum leh pai chhawm tur atân engmah a duh loh thu leh Fâr kung chauh a duh thu a rawn chah nghâl a. Fâr hi Chiriang thlai a nih bîk avangin, Sangaua ramah hian kûng khat mah a awm ve lo thung a ni. Tichuan, Chiriang lal chuan a remti ve a. Amaherawhchu, a Fâr thing chu kûng khat chauh a phal ve a, an inrem fel ta a ni. An inneihna pawh a ropui kher âwm e

Chuvangin, Phawngpui tlangah hian Fâr kûng khat chauh a awm a. A awmna hmun hmingah pawh 'Fâr Pâk' an tih phah a ni. A awmna hi hmun zâwl nuam lai ber a ni a, 'Fâr Pâk Zâwl' tiin tûn thlenga koh a ni. Chiriangah pawh chuan Hauhûk mal chauh chu a awm reng e, an ti Phawngpui tlanga Fâr kûng hi erawh chu kum 1950 hnu lamah khân a thi ta a ni.

Sangaua ran khâwi te

Sangaua hian a awp chhûnga ramsate rêng rêng hi a khâwite vek niin an sawi thin A bîk takin, Sanghal te Sazuk te, Saza te, Sathârte leh Savawmte hi a ran ngainat zâwngte an ni a. Sakei hi an hotu berah a dah a Hêng a sa ngainat zâwngte hi a lian fâl deuh, ram hla deuh pawha mahnia tla fâl thei tûrho chu an beng a dung zàwngin a zai kâk vek a Pasaltha khawia mi pawhin chutiang sa an kah chuan, "E, Sangau sa a ni maw ?" an ti thin A sa an chan pawhin a eng lai emaw chu an hnutchhiah thin an ti. Thenkhat sawi dan chuan, miin Sangaua sa hi an kah chuan a hnênah lâwm thu sawia inthawina an hlân thin an ti.

Sangauan mibringte tan thlai a chîng.

Sangaua hian Phawngpui tlanga lo kalte tân thlai a chîng a, chung chu Purûn (Zo purûn) leh fû an ni.

A hmunah an riak a nih chuan an riah chhûng zawnga an ei chu a phal a. Amaherawhchu, huamhap taka ina hawn atâna lâk chu a phal lo thung a. A chhan chu nakin zêla mi lo kal veten an chan loh a hlauh vâng a ni.

Ṭum khat chu Sangau khua Pasalṭhaho an ram chhuak a, Phawngpui tlangȧh chuan an riak hlawm a. An haw dâwn ni chuan pa pakhat hian fû chu a fate hawn atân a tan a, a iptêah a hnawh a. A ṭhianten ti lo tûra an tih pawhin, a duh tlat lo va. An haw chu le, rei lo tê an kal hnu khân an ṭhianpa kha an hmu ta hauh lo mai a. An zawng chiam a, an hmu thei bawk si lo va, kal san ngawt chu an duh bawk si lo va, an nghâk ta ringawt mai a. Nakinah chuan an haw kawng dik tak rawn zawh khân hmanhmawh deuhin a lo kal a. Engtin nge a awm an zawh chuan, "Kan chhuah hnu rei lo têah khân ka hmu ta rêng rêng lo che u a, engmah thu! dang hmuh leh hriat pawh ka nei lo; kan haw kawng dik tak zawh zêlin ka inhria a, fû hmunah bawk khân ka chhuak leh ṭhin; chutiang chuan tum nga vêl ka kual a Ka tih ngaihna hre lovin a tâwpah ka iptêa ka fu pai kha ka phawrh vek a, ka dah ta a. Tichuan, ka rawn kal a, tluang takin ka rawn thleng thei ta a ni," a ti a. Chuta chin chu tumahin hawn tinah an tin ngam tawh ngai lo Tunah chuan fû hi chu a awm tawh lo nia hriat a ni a Purûn hi erawh chu a la awm 'Hrangal samhriahnâk' an tih lungpui hulah pawh hmuh tur a awm.

Bengchhen a phal lo.

Sangaua hian a tlang chungah rêng rêng bengchhen a phal lo va. Sa pêl tûra han riah tumte pawhin khuavâng kal tlangin an hrilh hre hmasa ṭhin. An hrilh dan chu hetiang hi a ni :—

Hman lai chuan hmun tin deuh thawah khuavâng zâwl an awm ṭhin a. Miten mamawh an neih chuan zûte zûin an zâwl chu koh sak an ngên ṭhin Tichuan, kha zâwl nei khân a khuavâng zâwl kha a ko va, zâwl nei nu emaw pa emaw hmang khân a rawn inlâr a. Enge an mamawhte a zâwt hlawm a Anni chuan, "Sa-

ngau min hrilh sak la, Chiriang min hrilh sak la, an ran kan rawn dil ve dâwn e. Hetia an ran kan rawn dil chhung hian an uipa erawh chu min lo thlun sak sela Chu mi ni, kha mi niah kan lo kal dawn e." an ti ṭhin. An uipa an tih hi Sakei a ni. Chutianga an tih chuan sa chu an kâp lo thei lo a ni.

Tin, a chhehvêl khaw ṭhenkhat tân chuan a lânga kal phâk a ni a. Ṭhâl engang hun pawh ni se, an bengchhen lutuk chuan chhûm a zîng nghal mup mup a, ruah a sûr mai ṭhin.

Chuvangin a riaka an kalin emaw, a lânga an kalin emaw upain bengchhen an khap tlat ṭhin. Pasalṭhaho sa pêla han riakte pawhin an silai kah rik bâkah a chimawm zâwnga bengchhen an ngam ngai lo. A lung-awi loh zâwng tak thil an tih emaw, an runluia beng-chheng an nih phei chuan thlite a tleh vak mai ṭhin an ti.

'Phawngpi' (Phawngpui) tlang tia an kohna chhan

A bung buli kan hriat tawh ang khân Phawngpui hi 'Sangau' tia koh a ni a. Tun tl lengin Pawi upaho chuan Sangau an la ti reng a ni. Mahse engah nge Phawngpi (Phawngpui tlang) tia koh a nih lo sawi leh ila. Phawngpui tlangah hian phûl a tam êm êm a. Phûl nuam tak tak, Film Star-te nuncban zirna ni âwm tak taka mawi leh nuam a tam mai a A chhehvêla khua a lo awm tam tâk hnu hian, Lêng phûlte avang hian 'Phawng tlang' tite an awm-ṭan a. 'Phawng' tih awmzia chu Mizo ṭawng chuan 'Phul' tihna mai a ni. A rei tâk hnu chuan a hming dik tak chu ṭhangtharte zingah hriat mang loh a lo ni ta a 'Phawngpi tlang' tia keini Pawi-hovin kan koh chu, mi dangin 'Phawngpui' an ti ve ta mai a ni. A tlang hming dik tak leh a chanchin ti tam-tu ber hi chu 'Sangau' tih hi a ni. Sangauan hnuhma a neihna ram dang daihahte pawh lui leh hmun hming ṭhenkhatah 'Sangau' tih hi an chawi nuala hriat a ni bawk.

Sangauan a thil ui êm êm te.

Sangaua hian thil ho deuhva lang si, ui êm êm mai a nei a. Hetia kan ngaih ngawt chuan an aia ui tur a tam mai a; mahse, a ui berte an niin a lang tlat a ni. Chungte chu :—

1. **Ngharûl :** Ngharûl hi Sangha ni si, rûl ang maia sei a ni a. Rûl anna pawh a nei deuh rob a ni. He Phawngpui tlânga hnâr nei luite leh a chhehvêl huai lui dangah rêng rêng pawh, hmânah chuan hetiang Sangha an man hian ruah a sûr ziah ṭhin an ti. A châng phei chuan thlîte hial pawh a tleh ṭhin bawk âwm e. Chuvangin, hman lai deuh chuan he Sangha hi man dân eng ang chi pawha an manin, an chhuah leh mai ṭhin. A chhan chu Sangauan a phal loh vâng a ni an ti.

2. **Râiruang :** Râiruang hi luang chi khat a ni a. Mi ṭhenkhat chuan in chung chih atân te, thlâm chung chih atânte an sât ṭhin Luang dangte nen danglamna an nei a. A sah hun tikah chuan dî chen lek, dî ang deuh chiah hi a ni mai a. Dî âi erawh chuan a hraw deuh va. Tî î ah chuan, Sangau hian a awp chin ram chhunga râiruangte hi a hmuhin mawi a ti êm êm a. Thlin a han chhêm kûr dêm dêmte hian mawi a tizual a. Chuvangin, sah rêng rêng a phal lo va. Miin in a'an emaw, thlâm atân emaw an sah luihin emaw, hre lova an sah palh pawhin a thiurim êm êm ṭhin a. A sâttute hi a tina lêm lo nâ a, a hrem nan thlî a tlehtir vak a. Inah emaw, thlâmah emaw pawh lo hmang se, thlî chuan matheilovin a len chhiat sak ziah ṭhin an ti a. Chuvangin, thli tleh hun pangai lova thlî a tleh chuan, upa-ho rêng rêng chuan, "Tunge maw râiruang sât chu aw? An chimawm mai mai mang e. A hun lovah thlî kan tuar leh hi," an ti ṭhin.

Miten an rinzia

Sangaua hi a chhehvêl hmun tina mite hian an ring êm êm a. Thu intiamna satliah lo, thil vâwrtâwpah chuan, "Sangau leh Chiriang pawhin min hriatpui rawh se," an ti thin. Tin dâwta thu lian thama an in-

puh a, an puba khân dika a inbr'at si chuan, "Hetiang thil ka tih lohzia chu, Sangau chhâla intiam pawh ka ngam," te an ti ţhin. Tin, miin manganna nasa tak an tawhin. "Aw, Sangau leh Chiriang ka va ngâi che u êm ! Ka chungah nangni in awm a, min ţanpui teh u," an ti ţhin. Miin dâwt awihawm lo lutukte sawi se, "Kan chungah Sangau leh Chiriang an awm a, Chiriangin dâwt awihawm lo lutukte an sawi ngai love," an ti ţhin.

Amaherawhchu, hman lai kan pi/pute hian pathian bîk tak an nei lo va, An hlauh zâwng be lâwr mai maia awm ţhin an ni a. Phawngpui tlâng chheh vêla mite pawh hian Sangau chauh lo pawh hi tlang dang te, an lo neih te, tuikhûrte lam biain an inthawi tho a ni. Sangaua hi erawh chu thiltithei berah an ngai a ni ngei tur a ni.

Thin lai lungmâwl vânga
Tlâng tin rau tin zâwlin,
Tunah erawh thimnaten
Zamual an liam zo ta.

BUNG 2.

PHAWNGPUI TLANGA HMUN HMING PAWIMAWHTE LEH THIL AWMTE LEH AN CHANCHIN.

Sangau aţanga Vakawkkawrawn inkâr : He bung hi Phawngpui tlang hmu ngai lote leh a chanchin leh hmun hmingte hre lote kaihruaitu (guide) atan ka tih a ni a. Kan rama tlang sâng ber a nih avangin, mi tam takin hmuh an châk a. Kum tin, a en tura kal pawh an tam sawt deuh deuh zel a He lehkha bu tê tak tê hi chûng mite tan chuan kaihruaitu ţha tak a nih ka ring. Phawngpui tlang hi kawng hmun hnih aţangin a kal theih a. Kawng khat chu Saiha lam aţanga lo kalte tan bîk a ni a, chu chu Vawmbûk khaw kal tlangin a ni. Kawng dang leh chu Sangau khaw kal tlangin a ni thung Hei hi Lunglei leh Aizawl District mite kal

khân deuh a ni a. Tin, Jeep-in Sangau khaw thleng a kal theih avangin, Chhimtuipui District-a mi tam takte pawhin Sangau lam aṭanga kal hi an thlan zawk ka ring a. Chuvangin, Sangau lam aṭanga kala kan tlawh tur hmunte chu a indawtin kan sawi dawn a ni

Sangau khua, Pawi biala khaw hmingthang, nakina a chanchin kan la ngaihthlâk tur chu Jeep-in i thleng thei a. He khua aṭang hian chhim lam han en teh ! Tlâng lianpui dum dûr mai, a sânzia lah chu a chhîp aṭang chuan vân rim a nam pha ang e, tih mai tur lo ding luah chu i hmu ang a, chu chu tuna a chanchin kan sawi tur, Sâppuiin 'Blue Mountain' tia an koh, Phawngpui tlang chu a ni Sangau khua aṭanga thlîr chuan a ngawpui chhawn lam a ni a, a dum dûr mai a. Ngaw kâi ih khâm râng a lang zeuh zeuh va En rêng rèng pawha khuavâng lêng tin kâina ni âwm ngawih ngawih hi a ni

Sangau atang hian Km 3 emaw dawn lai chu Jeep-in a kal theih a Sangau khaw ep chuah kawng chhaka tlâng awm hi Community Development Block ram a ni a. Jeep a i kal chuan rei lo têah he lai ram hi i pêl thuai ang a Tichuan, tlâk lamah rei lo tê i han inher ang a, minute 3 lekin han ding teh Khawthlang lam han hawi la, Khuafo tlang dung ga khuate an lo lang pe uar ang a. Churgte chu — Cheuval, Lungtian leh Varṭek khuate an ni Rei lo têah chhuah lamah kawng chu chho deuh euhin a kal leh ang a. A chhoh tanna hmun atang hian Soil Conservation Department farm a ni ṭan a. An fâr chîuna hmun a ni Tlâng dung zawha i kal laiin han ding lawk leh la, Chin Hills lam han thlîr thung teh Khaw lo largte khi i hre dah maw ? A hmâr lam tâwpa khaw lo lang hla bei khi THAU khua a ni. A dawt leh saw SIALAM a ni a, Sialam khaw piah lawka mi saw HMUNHALH a ni Sialam khaw piaha tlang lianpui lo lang khi CHIRIANG TLANG an tih chu a ni a. Tin, THAU khaw piaha tlang sen vula i hmuh khi THAU TLANG a ni.

Lui lian pui, Chin Hills a kan unâute nena min thertu i hmuh khu Kaladan tuipui (Bawinu). Chhimtui-

pui an tih bawk chu a ni. Thil dang kan sawi kai hmain, he lui chanchin hi tlêm ka han hrilh teh ang che. A hming bul ber chu 'Bawinu' tih a ni a. 'Lalnu' tihna a ni. Hetia an tihna chhan chu, he lui hian 'Bawipa tlang' an tih Chin Hills a mi chu a ngaizâwng tlat a. Rem lo chung chungin a rawn pan a, a bul rêtah a lo luang a. Tichuan an innei ta a. Bawipa tlang nên an inneih tak chinah hian 'Bawinu' an ti ta a ni. Bawipa tlang bula a luan dante en chuan rawn pan hrâm a ang hle a ni.

Tin, 'Kaladan' an tihna chhan hi chu hetiang hi a ni :— 'Kala' tih chu 'Vai' tihna a ni a. A awmzia chu 'Vai danna' tihna a ni. Thil hriat châkawm tak a nih avangin Phawngpui tlang chanchin ni ve lo mah se, remchângah ka han zep a ni. Hman laia Vai an lo lenin, Arakan atanga lo kal a, he lui dung rawn zawh a, kan ram lâk tumtu mi ngo-hote chu hrânghlui mual liam tate chuan he luiah hian an dang bet tlat a. An kîr ṭhak ṭhak rêng a nih kha. Tam tak an that hlawm a. Hausâta leh a hote phei chuan Arakan ramri hnaih vêla lawnga an lo kal lai an lambun hlawm a. An hotupa ber hovin an that hlawm a, he an hotupa hi Leut. James Stewards a ni. Hausâta chuan ti hian hlado a chham a :—

"Tipi lawng kuang cung i
Phuhlun vairâng ka thah hla e,
Vâl sâwm tling lakah
Vawm bang ka tuang ka thin hnawh e."

tiin A awmzia chu :—

"Tuipui lawnglêng chunga
Dorâl hlun sâppui ka'n that tak kha,
Vâl sâwm kha zawng hmaah
Phuaivawm iangin thlûnglu ka thin khuang e,"

tihna a ni

Mahse, hmâr lam atanga lo kalte kha an lo dan zawh tâk si loh avangin an dang hlen thei ta lo a ni. He mi avanga 'Kaladan' tia koh a ni. Tun ṭhangthar hnuah hian tute emaw a hming bul bâl hre loten, Mizoramah tuipui kan nei diah a; a awmna chhim lam a

nih avangin, 'Chhimtuipui' an rawn ti a Dik lo takin a hming an puttir ta a ni.—

Awle, kan kalna tûr kawng chanchin kha sawi leh tawh ila. Khatia dinga Kaladan tuipui kan thlirna aṭang khân kâwn tê reuh tê tê pahnih kan pelh hnuin, kawng chu chho zâl deuhin a kal leh a, rei lo têah feh kawng pêng, khaw kâr kawng emaw tih mai tûr a lo awm ang a, chu chu 'Fingbêk pêng' an ti. A chhak lawka tlâng hi 'T.T. Thanghluna lungphun tlang' a ni. (T.T. Thanghluna hi he lehkha ziaktu nâu, naupang ber a ni). Kâwnah ,i han her chhuak nghâl ang a. Chuta tang chuan tlâk lamah kawng chu chhuk zâlin a kal tawh thung ang. Hetia i ham hma hian i hnung lam han hawi teh! Ngau khawpui thlang sappui rûn rem, thla khâwng lova mual tin hrût sakhmêl iang a inzâr ut chu i hmu ang Hma khawsânga suihlungmâw! an sawi, Chhurbura phei chuan han thlir se khaw dang emaw tun a lêt leh nulh hmêl a ni .

Rei tê chhuk deuh hlira i kal hnu chuan, kâwn thûk deuh a lo awm ang a, chu kâwn chu 'Vakawk-kawiâwn' an ti He hmun hi Jeep a kal theihna tâwp a ni. He mi atang hi chuan kea kal a ngai tawh a. Kein rei vak lo i han kal ang a,. kawng chu a chho deuh vek tawh a, Thaltlâng pêng i thleng thuai ang. Hemi aṭang hian Phawngpui tlang a lo inṭan ta, kawng pahnih a awm a, pakhat chu Thaltlâng khaw tlawha kalna a ni a A dang leh chu Thaltlâng tlawh lova kalna a ni A kawng tawi zâwk lamah i kal ngei ka ring a, chu chu Lungkawt lam kawng a ni

Lungkawt · Hei hi kalkawng laia awm a ni a. Hetia 'Lungkawt' an tihna chhan hi chu he lai hi khâm ti tihin a awm a. Kal theihna hmun dang a awm lo rêng rêng a; khâm kârah chuan kal theihna awm chhun hmun khatah a awm a, chu chu lung kawngka inhawng-ah ngaiin, 'Lungkawt' an ti a ni. 'Kawt' tih awmzia chu Pawi ṭawnga 'Kawtka' tih aṭanga lâk a ni a, 'kawng-ka' tihna a ni Thaltlâng khaw lam aṭanga i kal duh zâwk a nih pawhin a ṭha hlei hlei a, a chhan chu a kawng a nawm deuh vâng a ni Lungkawt lam kawng

hi chu hun tam zâwkah a phui tlat a, a kal theih loh a, a chhan chu enkawltu mumal an awm loh vâng a ni. Thaltlâng khaw lamah i kal a nih pawhin, Phawngpui huam chhûng vekah kawng a kal tawh a. Minute 15 emaw, 20 emaw i kal hnuin Thaltlâng khua i lut ang a, i duh leh rei lo tê chawl la. Thaltlâng aţang chuan kawng a chho leh tawh ang a. Lungkawt pêng leh Thaltlâng inkâr hi erawh chu a chhuk chho chhe vak lo. Phawngpui tlang pana kal a nih avangin, kawng chu a kual chho nasa tawh mai a.

Pharh leh Thothek : Thaltlâng aţanga hah khat zên zâwn i kal hnu chuan mau chi dang tak i hmu ang a. Pakhat chu 'Pharh' a ni. A châng tinah a hlîng a awm a. A hlîng chu bit deuhin a kual raih a. In sakna hmanrua atan pawh a hman theih. 'Thothek' an tih hi erawh chu mau tê reuh tê tê chi a ni a, eng atan mah a hman tlâk hran lo. Mahse, a mawi viau va Mizoramah a ang hi a vâng viau bawk

Lungphun kâwn : Heta ţanga hla vak lovah hian, kâwn i han thleng chho vang a, chu chu 'Lungphun kâwn' a ni. Chawlhna hmun pakhat a ni. Han châwl hahdam ve la, Phawngpui tlang chu han thlîr vel teh.

Hnariat lungpang : Thaltlâng khaw ep taka khâm lo lang hi 'Hnariat lungpang' an ti Hetia an kohna chhan chu, he khâm aţang hian lui tê reuh tê tê pariatin hnâr an nei a. Chuvangin, 'Hnariat lungpang' an ti a ni. Tun hnuah pawh 'Lungpang' tih kan sawi zut dâwn a. Chu chu 'Khâm' tihna mai a ni. Chuvangin, sawi nawn ngai lovin chhinchhiah reng ila.

Sangau bawikhuai : He khâmah hian khâmkhuai a awm a. Chu chu 'Sangau bawikhuai' an ti a ni

Tunhma chuan khâmkhuai rêng rêng hi neitu an awm zêl a Lalte hi a neitu an ni bîk a Lal tâ lo hi vâng tak a ni zawk Chuvangin. a neitu lal phalna lo chuan tuman an khawih ngai lo He khâmkhuai hming awmzia chu 'Sangau lal khâmkhuai' tihna a ni.

Mangchem khuai lungpang : A chunga kan sawi khâm chung piah lawkah hian khâm pakhat a awm ve

leh a. Chu chu 'Mangchem khuai lungpang' an ti a ni. A neitu Mangchema hming chawia koh a nin an sawi.

Thanzâmpa sathar hrennâk lungpang : Mangchema khâmkhuai khâm piahah hian khâm pakhat a awm leh a. He khâm hi a bula tui a awm avangin Pasaltha ram vâkte riah duhna tak a ni a A bâkah khâm chêp deuh a awm a, chu chu ramsate tân kalna tha awm chhuan a ni a, chuvangin riak pahin pasalthaho hian heta tang hian sa an châng thin a ni Chu lai hmun chep takah chuan Hranglungchhung pasaltha, Thanzama pa, Thaltlâng pasaltha beim tum khatah sathar pathum a dang bet hlawm a, a that phiar a; Chuvangin he khâm tun hmaa hmung mumal nei ngai lo chuan hmingah a put phah ta a ni A awmzia chu, "Thanzâma pa Sathar dan na khâm," tihna a ni, A fapa Thanzama hi tun thlengin Thaltlâ ngah a la awm

Awle, tlang chhip lam panin chho uh tawh la, a tam ber chu chho em alh deuh a ni hlawm a A chang chângin chho zal deuh in kawng chu a lal zel ang a. Tin, kawng phei lo awmna chu intih hahdamna tham pawh tling lo tê tê an ni hlawm a A tawpah chuan tlang dung phei nuam deuhah i han chuang chho vang a Tlêmin kawng phei chu han zawh la, a thengthâwt nawmna berah châwl meuhin han thlir vêl teh

Hrângal sam hriahnâk I hma lawka Phawngpui tlang chhîp lawn chhuahna tûr tlang dung ut mai chu i hmu ang a Hupburh suh! Hah khat lekah i chhuak chho thei tawh ang I hma lam tlang bul thut ding lama lung tohlâwt sâng deuh mai saw i hmu em? Saw saw 'Hrangal sam hriahnâk' an ti He lungpui hi tun hma chuan engmahin a bawm lo va. Filh rul mai a ni a Chutiang a nih avang chuan a lâwn a har êm êm a. Chuvangin, tumahin han lâwnin a chhîpah an chuang chhuak ngam ngai lo an ti Pasaltha Hrângala hi mi huai tak, thin phut (hlauh vanga thin phut) nei mang lo mi a ni a. A silai nên a lawn a, a chhîpah a han chuang a, a sam a khuih hmasa bei a, a sam a khuih zawhah chuan a mu a, a sirah a silai a dah a, a muhil bawrh bawih mai a A thanteho tam chhuak nawl

dangin an rawn hmu a, an hau au va, muang chângin a tho va, a chhuk thla a, ṭhang khat vêl chu a muhi awm e. Mak an ti lutuk a, a hmingah an puttir ta hia a ni. Tunah erawh chuan hnim eng eng emawin a khuh a, a lâwn a har vak awm lo ve. Amaherawhchu, a chhîp aṭanga a thlang lam han bih thlâk chuan a hlauhawm dan chu ti tak a la ni.

Hemi hmunah hi chuan Chhawkhlei kûngte a awm chûk tawh a, a pâr hun lai phei chuan a vul chûk mai a ni. Tin, he Hrângala samhriahnâk lungpui hulah hian a ni zo purûn tun thlenga a la awmna, hung hmasaa kan sawi kha ni. Purûn chawr hunah chuan a chhak deuh atanga bih thlâkin a hmuh theih Nauhân chi hrang hrangte pawh hmuh tur a tamzia chu i kal tawhna kawng bul vêlte i en ngun chuan i hria ang

Lukhuh tlâng : Tin, hemi lungpui hnuai, Sangau khaw lamah deuh si khuan tlang bâwk lukhum ang deuh mai hi a awm a, chu chu 'Lukhuh tlang' an ti. 'Lukhuh' tih awmzia chu 'Lukhum' tihna a ni Tin, he Lukhuh tlang hnuaiah hian khâm a awm a, chu chu Lukhuh tlang tih hming hian a huam vek a ni.

Kuapi leh Kuatê : He khâmah hian khâm khuai hmun hnihah a awm a Khâm chhawrdawh hnuai zâwkah pakhat a awm a, a chungah pakhat daug a awm leh a. A hnuai zâwka khâm khuai hi 'Kuapi' an ti a. a chung zâwka mi hi 'Kuatê' an ti A awmzia chu a lian zâwk leh a tê zâwk sawi hranna mai a ni Kuapi hi a lian zâwk a, Kuatê hi a tê zâwk a ni Hêng hi Sangau khaw lal ta ve ve an ni Tin he khâmah hian Vamûr kua pawh a awm a Vamûr kua chu a no neih laiin an hawlh ṭhin a, tam deuh an man thin. A notê sa hi a tui bik avanga hetia a no neih hun lai khera hawlh ṭhin hi an ni He khâm hi Phawngpui tlang khâm zingah chuan kal vêl nuam ber pawl a ni A hmun vêl pawh a nuam bawk a Tin, khâm khuai pawh hi an lâkin, a hawlha hawlh thlâk ve tho a ni a A thlâr hi a lian thei khawpa Thlangrâ aia lian te, Thlangrâ tiatte a tam mai. Tin, a khawizû pawh a tam thei thin hle a, ûm

lian pui pui hian an pu haw thin. He khâm hi pasalţhate chêtna hmun pakhat a ni Sathâr, Saza leh thil dang pawh a tamna pawl tak a ni

Phiahpi. He lai vêlah hian 'Phiahpi' an tih hi a tam hle a A kûng awm dan chu tûm kûng ang deuh a ni a Tum leh Meihlê te neu chhungkaw (family) thuhmun chu an ni ngei mai. A danglamna erawh chu a zîkah a ni A zîk ka han tih awmzia chu, a zîk kheh chi a ni ve a Thal laiin an kheh deuh ber. Tin, thal lai hi a khêh hun tak a ni bawk a A zîk tha pawl chu zîk khat chauh pawh pathng phur tâwk a thing thei a ni A tui danah pawh Tum zîkte nên a mang deuh bei.

Kei thei. Tin, thei chi khat, 'Kei thei' an tih chu a tam êm êm bawk a He thei pawh hi thal laia rah chu bawk a ni He thei lo tùi hian nulâ leh tlangvâlte chu hlim takin an kal thin a A hmun tuah deuhte chuan inchhaih nan an kawrah an in tah sen sak thin

Theivâng. He thei pawh hi thei tui tak a ni a An rah hun erawh chu a ni ang lo Hêng thei chi hnihte hmin hun hi an ei châk vâng ni lovin, thenkhatte chuan an tâna chance tha a ngaih ai nghakhlel êm êm thin Tunhma Zokhaw mipah chuan hêngte hi nulâ leh tlangvâlte hlimna hun a ni reng thin a ni

Tin, a hmasaa khâm ken sawi tam takte kha kal kawng atanga lang thei lo an awm nual a A hran deuhva a lan theinna hmuna kal a ngai a ni Amaherawh chu, Phawngpui tlanga hmun hmingthang deuhte an mih avangin ka han ziak tel ve mai a ni A hmua khâm theukhat chanchin kan la sawi leh tute pawh hi kawng aţang mai chuan hmuh theih lohte a awm nual leh dawn a ni

I châwl hahdam ta bawk a. Tin, a lâwn tâwpna hmun khat a ni tih hriat fahranin tlâng chhîp tâwp chu a lang thei ti tih tawh bawk vei nen I hmanhmawh tawh ang a, kal ţan leh tawh rawh le Kawng hi chho um elh deuh ni mah se, a nuam ve tawh rêng rèng a A hmun a thengthaw nuam êm êm a. Lâwn sân poh

leh a nuam deuh deuh mai a ni. Fâr pâk zâwl thlen hma hian vawikhatte chu an châwl ve ziah fo va. A chhan chu a kawng hi tâwi hle mah se, a chho êm a, hahthlâk ve tak a ni. Hahdam taka Fâr pâk zâwl i luh theih nan tlêm chu han châwl ve la. Khawthlang lam, hmâr lam leh khawchhak lamte a lang chiang êm êm mai a. Hawi vêl a nuam hle a ni A lang thui thei hle bawk a. Khaw langa pui pawh a tam lutuk tawh a, sawi sên a ni tawh lo zawk I hah a dam ta bawk a, kal ṭan leh tawh la.

Fâr pâk : Khai le! Inring rawh le. Fâr pâk zâwl Phawngpui tlânga hmun nuam lai ber i thleng dâwn ta Kawng chho a lo tâwp a, tlâk lamah tlêm a han inher a. Chhuk zâl deuhin kawng a kal ta. Hênga mau chi dang deuh mai hi i hre duh em?

Raw ngal : Hêng mau chi danglam takte hi 'Raw ngal' an ti a. A chang hi a khat teh a nia. Kho, hnam leh thlangra tah nana an hman ber a ni A to danah Phulruate leh raw lam chi dang nen a inan êm avang-in, mau pum tiat lek ni mah se, Rawngal an ti a ni

Rawngal hmunpui i han kal pelh chuan a lo êng huau mai a. Khawvel danglam taka lût tur emaw ka nih tih mai awl tak a ni. Tunah chuan Far pak zawl i thleng ta Han hawi vêl mah la, Film star te nun chan zirna a iang mai pawh ni lovin, Angel-te tual lên-na ni awm tak zawk hi a ni Chhawkhlei kûngte chu mihringin mumal nei taka an phun emaw tih mai turin fel tak leh nalh takin hmun thenkhatah chuan an in-tlar a Hmun ṭhenkhatah erawh chuan heng lai phûl timawi zualan, a khat tawkin an awm pheuh pheuh va. Tuna i hmuh hmasak her, phûl zau ber mai hi a ni 'Far pak zawl' tih hming putu chu 'Pak' tih awmzia chu 'Mal' tihna a ni.

Mizorama mi tam takten an la hmuh loh, kan ram tlang sâng ber leh nuam ber i han hmuh chuan, hmu ve lotena :—

"Chuan ka nuam ngei e,
Phawngpui tlang sângah khian;

pâwl nia kan hriatte pawh hi Vanga bulah chuan Choâk ang chauh an ni. Tin, Phawngpuiah pawh hian an tam vak lo ni âwm a ni Khawi maw laiah hmuh tûr an awm zauh zauh chauh a ni. A hmul hi a vawng fêl khawp a, chhetê pawhin a tipawr ve ngai lo. Thawnthuah Vanga chu a nuin, "Hnawka i kala i hmul a pawr dâwn ai chuan leh, chu hnawk atanga i hmul pawr miah lova i chhuah theih dâwn loh chuan, i thih hma loh ding reng ni gawt ang che," a ti e, an ti. Chuvangin, hmun hnawkah chuan an awm ngai lo rêng rêng, ram ngaw pui, thelh ṭha takah chauh an tla ṭhin

Tin, sava zinga lal hera ngaih a ni a Mun an kahin emaw, thang hmanga an awh pawhin ropui takin an âi ziah thin A thente phei chuan Sial leh Lawite hial talhin, zu nên nasa takin an âi thin

Pangrâng lungphun tlang . Heini Fâr pâk zâwl tâwp aṭang hi chuan thui fe kawng chu phei deuhin a kal a Thlazuang khâm epa khâm kan sawite kha, he mi kawng bul atang hian tlem han pênin a bih theih a. Nakin deuhah kawng chu a han chhuk tin ang a. Tahchuan lungphun a awm a; chuvangin, "Pangrâng lungphun tlang" an ti a ni He hia lung phuntute hi Pangrâng khua an nih avangin. Pangrâng lungphun an tihna hi chu a ni mai.

Thakek : He lai vêlah hian thing chi khat, rah duh deuh mai a awm a, a hming chu 'Thakek' an ti. A rah vanglai chuan Savawmin an tlân nasa thei êm êm thin a. A thei rah zînga tel ve emaw tih mai tûr hi an ni. Kûng khatah Savawm sawm ai tamte hmuh tur an awm ṭhin an ti He thing hi Phawngpui tlang hmun hran hranah a awm nual hawk.

Tisum : Pangrâng lungphun liam, Burma lam epah hian khâm a awm a He khâm leh a chhehvêlah hian Sathar, Sakhi leh Sazuk an tam hlea sawi a ni A hnuaiah chiah hian lui a awm a. Chu luiah chuan lung pakhat, sum (bun denna sum) ang chiah hi a awm a Tui zângkhauhin a tih kuak ni tûr a ni. Chuvangin. a khâm hmingah pawh hian 'Tisum' an tih phah a ni.

Sathâr Sathar hi he lai khâmah leh Phawngpui'a khâm tinah an awm ṭhin a; mahse, eng emaw chen (kum 1960 bâwr vêl) aṭang khân an vâng ta hle a. A chhan chu an kah naasat lutuk vâng a ni. Chubâkah Sakeiin a heh bawk a A chhan ber erawh chu a chhehvêl pasalṭha-hovin an kah rêm vâng a ni ber. An tam deuh lai chuan pasalṭha pakhatin ṭum khatah Sathar pali, pangate hi an kâp ṭhin. Sathar hian a an ber chu Kêl hi a ni. Ram Kêl ti ila a dik thei viau awm e An che hmangah pawh an inang hle. An kite pawh inang deuh an ni. Tin, Sathar chu a lian vak lo va, Mizo Kêl pangngai tiat vêl a ni Khâma chêng an nih avangin, khâm huai deuhte tan lo chuan kah ngaihna an awm lo Khâma a tlâ lai emaw, mu lai emaw hi an kâp ber a. A awmna khâm chhawrdawh atang khân a hnuai thlang takah a tla thla ṭhin.

Amaherawhchu, Pawi District Council a lo pian chinah khân, Council Forest Reserve ah puan a ni ta a. Kum 1972 atang khân Silai ri pawh hre tawh lovin ngun taka enkawl an ni ta a. Tunah chuan an pung sâwt hle tawh a ni Hun rei tak Phawngpuia han lêngte pawhin an hmuh mumal tawh loh kha, hmuh tûr an tam leh ta mai. Phawngpui tlang entute tihlimtu ber zînga mi an ni ve a ni.

Zawng Damdawi: Phawngpui tlang khâm ṭhenkhat khatah hian damdawi tha tak chi khat a awm a. Khâm kawkel, kal khirh khânna lai hi a awm duhna a ni a Zawng hian an duh êm êm a. A bîk takin. kah hliam an ni emaw, natna eng eng emaw an tuar a nih chuan a rang lamin an pan a, an liak a. an hliamahte an hnawih bawk ṭhinin an sawi. He mi avang hian "Zawng damdawi" an ti a ni A rawng lan dan chu a dum deuh a. Tui hnâng deuh a awm a ni An lâk hnu hian a khal ṭhin a An ei dâwnin tlêmtêin an zai thla a, tuiah an chiaha en in ṭhin Natna chi hrang hrang a chhâwk thei a; pum nâ-hte leh hmeichhe nâu neihna lama natna hrang hrangah an hmang bawk. Damdawi lam mi thiamteu exam ngun ta se, thil ṭha

tak a nih a rinawm. Hetia khâma a awm avang hian "Lung pang si (Khâm damdawi)" an ti bawk ṭhin.

Kham Damdawi : Khâm damdawi chi khat a awm leh a. Ai lam chi a ni thung a; Sawhthing a ang deuh ber. 'Ai lai Lâng' an tih hi chu a ni si lo deuh a. Khâm hmun rem lai leh khâm koahte a awm avangin, a lâk pawh a harsa vak lo Pum nâ damdawi atan an hmang deuh ber. A chunga sawi tawh ang khian mi thiamin exam hlawm se, damdawi siam nâna thil ṭhate a lo nih phei chuan, a chîn pun dan a awm ngei ang

Heng lo pawh hi damdawia hman theih ma rin, hnim chi hrang hrang a awm nual a. Sorkarin enfiahtir se, kan ram hausakna hnâr pakhat a ni ve mai thei a ni

Pangrâng lungphun tlang thleng kha kaikawng chanchin kan sawi tawh a He mi aṭang hi chuan tlêmin kawng a chhuk leh deuh a A chhâng leh tlêm a nan chho va Heta ṭanga hla vak lovah hian Pangrâng khaw ṭêng a awm Pangrâng hi Archhuang khaw per an ni a, in sawm pawh an tling mang lo He khua hi Phawngpui tlang huam chhûnga awm a ni

Khimtâwlpu tlâknâk lungpang : Pangrâng khaw hnuai. Phawngpui tlangin a huam chhungah si hian khâm pakhat a awm a. He khâmah hian khâm khuai a awm ve a Chu chu Haka Lal Thatchema ta a ni. Thatchema hian a unaute, hêng Archhuang vêl awp tûr hian a dah hlawm a Mi thenkhatte sawi dan chuan, Archhuang khua hi Vawmbûk an awm hmasa niin an sawi He khâm khuai hian hu n a nei a. An lak apiang hian an upa nun pakhat an thi zel a. Khuavâng an râwn a; mi a ngên a ni tih an hre ta a An lâk hnuhnunber ṭumin. Thatchema chuan, "Min rawn khawih tawh suh ang che, mihring dang ka rawn pe zâwk ang che," a ti a.

Chu mi lai chuan Kâwl putar pakhat vakvai hian a rawn bêl a. Kâwl ṭawnga a hming a sawi an hriat chian theih loh avangin. Pawi ṭawng a zûl bera an hriatin an ko va, 'Khimtâwlpu' an ti mai thin a. Ni khat chu Thatchema chuan, "Khimtâwlpu, Sangau

(Phawngpui)-ah han kal ila, ka khâm khuai i la ang hmiang. Khuai hi i ngam em?" a ti a. Khimtâwlpu chuan, "Ngam e a! Khuaite chu ka ngam ve zâwng tak a lawm; i kal ang hmiang," a ti a. An kal ta a; a hmun an thlen chuan la turin an insiam a. Khâm khuai lâk dâwn chuan hruizêna uai thlâka hawlh a ngai a. Khimtâwlpu chu a hawlhtir ta a. A hawlh thla hnem tawha a hriat hnuin, Thatchema chuan, "Kha le, mihring ke pe che," a ti a Khimtâwlpu uai thlâkna hruizên chu a sât chat a, a tla hlum ta a ni an ti Chuvangin, "Khimtâwlpu tlâknâk lungpang" an ti ta a ni. A hnu-ah phei chuan mihring a ngen zêl an rin avangin, he lai khâm khuai hi an la ta ngai lo a ni âwm e

Awle, Pangrâng pêng aṭang kha chuan hmun khawi laiah emaw chhuk leh phei deuhte awm miah se, a tam ber chu chho a ni tawh a. Hmun chhinchhiah tlâk engmah a awm hran lo. Phûl pawh sawi tham leh hming nei a awm mang lo. Amaherawhchu, phûl zîm tê tê chu a awm zeuh zeuh a. Kâwn a awm deuh chuk hawk a 'Tlang sâng' an tih ṭhin mai thlen dawn-ah phei chuan kawng hi a chho hle a ni Tlang sâng hi Sangau khua aṭang phei chuan a lânga kal phak a ni lo Vawmbûk khua atangin a hnai zawk thung a. Tunah Phawngpui tlang sanna ber i thleng dawn ta. Inring rawh le

Tlang sâng : Tlang sâng hi Phawngpui tlang sân-na lai ber a ni a Ft. 7,100 a sâng a ni. A hmun hi Fâr pâk zâwlte anga nuam pawh a ni hranpa lo va. Thengthaw ang reng tak erawh chu a ni Survey of India-ina tlang an tehna sulhnu vêl hmuh tur a la awm a. Favang khaw thian that lai chuan Bay of Bengal tuipui pawh Thlangrâ tiat vêlin a lang thei Tin, he hmunah hian MNF ho lungphun a awm bawk.

Ṭialpar riahbûk : Tlang sâng bul lawkah hian pûk a awm a. He pûk hi thûk tak a ni. Chhûnah pawh Torch light emaw, meichher emaw chhi lo chuan a pûk tawp thleng a luh theih loh. Tin, he pûk hi a kawi nuai a, chu chu a chhûngril lam a thim zualna chhan pawh hi a ni. A vâng chu zîm tê a ni thung.

Ṭialpari hi Cheural lal fanu a ni a. A hmêl a ṭha êm êm mai a. A chhungten Lungbunah pasal an neihtir a. Lungbun khua hi Lakher khua a ni. A pasal chu tun hmaa a hmuh ngai pawh ni lo, mi eng ang nge a nih pawh a hriat ngai loh a ni. An inneih hnu chuan a duh lo lutuk a; mahse, hman lai chuan hmeichhiate hi ran ang maiin an duh leh duh lo pawh sawi lovin, a hralh tak tak bian an hralh hlawm hi a ni ngawt mai a. Inhmangaih taka innei hi vâng tak an ni zâwk. Hêng avâng hian a ni, hman lai nula tlangvâl, thawnthua sawi tlâk an tam êm êm nachhan pawh hi ni rêng ni.

Ṭialpari chanchin hi a kimchangin kan sawi hman lo vang a. A lung a lêng thei êm êm thin a. A chhan chu hmangaih dang a nei a. Dopawrha, Mâmpui lal a ni. A ngaihzâwng tana rinawm taka awm a tum that a. A pasal pawh a bulah a mu thei ngai lo. Nupa angin vawi khat mah a pasal chuan a awmpui thei hek lo. Ni khat chu amah chauhvin inah a awm a; a insiam a, a tlenbo ta a. Lungbun atangin Niawhtlang khua te, Lungzarhṭum te, Bualpui te leh Vawmbûkte kal tlangin a kal zêl a. A pasal khân a rawn ûm a. Vawmbûkah a riah ngei a ring a Vawmbûka va nan a, lêtpui leh a tum a. Mahse, a lo kal tlang zêl si a. Ni a tla ṭêp tawh si a; a pasal ngaih ṭha lo chuan a ûm zui ve ta zêl a Ṭialpari châu lutuk chu a châwl a, a han hawi vel a, hla taka a pasal lo kal chu a hmu a, a chak thei ang berin a kal a, mahse, khua a thim tâk avangin, tlang sâng bula pûkah khân a birû a. A pasal kha nakinah a rawn thleng ve a, a tlam lutuk tawh avângin pûkah bawk chuan riah tumin a lo lût ve a Ṭialpari chuan pûka a pasal lo lût a hmuh chuan pûk ril lam a chuh a. Pûk chhung hi ki-kawi nuai a ni kan tih tawh kha. Tichuan, a pasal chuan chu pûka a nupui nêna an riah tlân chu hre lovin zankhuain a mubil a. Khua a vâr chuan a pasal beidawng chuan ûm phâk a inbeisei ta lo va, Vawmbûk lamah a lêt leh ta a A pasal kal liam chu a en ru reng a. A pasalin a rawn hmu phak tawh lova a hriat hnuin, a chhuak ve a, Saugau lam a pan ve ta a ni. Hêng avang hian

"Ṭialpar riahbûk" tih a lo ni ta a ni. Cheurâl a thlen hnu hian Dopawrha, Mâmpui lal nên chuan hlim takin an inne i ta a ni. Tunah an tute pawh hmun tinah an awm. An fapa chu Pu Sakeia, Mâmpui lal kha a ni.

Tlang sâng aṭang hian ngaw leh Rawngal hmunpuite rei lo têah i kal pel ang a Tin, kawng chu a chhuk vek a ni tawh thung ang. Phûl nuam tak tak zâu pui pui i hmuin, i kal tlang zêl ang a. Sangau khua aṭanga chhuak ṭan kha i ni a, he mi hmun thlen hi chuan tlai ni tla tûr sen siah mai chuan phûlte chu mawi deuhin a chhun êng ang a. Pian tirh aṭanga lunglêng ngai lo tân pawh lunglên loh theih a ni lo.

Vawmbûk Boi thlân : Chutianga thui tak i kal hnu chuan 'Vawmbûk boi thlân phûl' an tih chu i thleng ang a. Fâr leh Apple te an lo awm ṭeuh tawh ang. Fârte hi an puitling ṭêp tawh a. Pawi District Council Forest Farm a ni. Vawmbûk pawh a lo lang ṭan tawh ang. Hmun nuam tak a ni ve a ni.

He mi aṭang hian chhuk bır deuh nghaun kalkawng a kal tawh a Rei lo têah Archhuang pêng i thleng ang a, chu chu Phawngpui tlang tâwpna a ni ta. Hemi aṭang hian Vawmbûk chu mel 2 pawh a tling tawh lo

BUNG 3

SANGAU KHAW CHANCHIN

Bung khatna bul lama kan sawi tawh ang khân he khua hi Phawngpui tlang ramhuai lalber, SANGAUA hming chawia a hming hi sak a ni. Phawngpui tlang nên hian inlaichinna a bîk taka an neih avangin, a chanchin han sawi ve ila. Tûna Sangau khaw chhûng 18th. Assam Rifles-ho awmna hi Sangauan Bangla anga a hman pakhat a ni a A hmingah pawh "Khuavâng lung tlang" tih a ni," tih kha bung khatnaah kan sawi tawh a. Sipaiho awm hma chuan dîl a awm a Amaherawhchu, fûrah chauh tui a tling ṭhin. Tın, tuna Hellipad-ah hian lung fel tak leh awmze nei taka dah khâwm ni âwm tak hi a awm a. Chuvanga he hming hi chawi nia sawi a ni.

Pawiho awm hmaa hnam dang awmte

Sangau khuaa Pawiho an luh hma hian, hnam dang Pâng leh Tlânglaute an lo awm tawh a Khaw chhak Dâwn khua atanga lo kal an nia hriat a ni. Ţâmna te, hrilêngte avangin an ţiau san lek lek ţhin a. Mahse, chung hun hrehawm a liam hnu chuan an rawn pêm belh zêl bawk a; an inbêng bel ţha leh a Tuna Sangau khaw bul lawk ti mai ila. Sangau atanga mêl 2 leka khaw pakhat awm, Pâng khua an tih pawh khu Pângho lo awm tawhna a nih avanga Pâng khua tih a ni. Chutianga rêi tak an awm hnu chuan an lo darh ţan ta a. An darhna chhan chu hetiang hi a ni.

Vawi khat chu tuna Chin Hills aţang khian pa pakhatin Her-âwt a rawn zuar a Sangau khaw lo luahtu hmasaho hi an tualchhûngah chuan an sual hle âwm e. A Her-âwt zawrh chu lei sak duh si lovin, an tiduhdah vêl a. Mipa ni ve tân chuan tuar zawh rual lohvin an tiduhdah a. A Her-âwtte chu an tihchhiat sak a Nula pakhat phei chuan, "Mi eng ang mi nge a nih pawh hre uk lova, kha tia tihte chu a va han ţha lo em! Mi pasalţha takte a nih vaih chuan, harsatna kan tawh phah ngei ang maw le Kan khaw tlangvalho han sualzia mai mai hi chu aw," a ti ngawih ngawih e, an ti. A thinrim ve nasa mai a. "Tunge ka nih in la hre mai ang. kan hma thla khat vêl hnuah min lo en ang che u," a ti a, an khaw lam panin thinur teuh chung chuan a haw ta a.

Sangau khuaa hnam dang awmte Pawihovin an phin darh.

Khua a thlen chuan thil awm dan chu a sawi ta a Amah hi pasalţha tak, sa leh râla mi hmingthang a ni a. A sawi lâwk angin, thla khat chhûng chuan a inpeih chhuak thei ta lo va. Tin, a tum bawk hek lo. A haw atanga thla khat vêlah chuan tunge a nihte an hre ta bawk a, an inring nasa hle a. Mahse, engmah riva a awm tâk lŏh avangin, ngaihngamin an han awm tan leh a. An muang ta hle maw tih chinah Pawi râl chu an rawn che ta a. Nasa takin an that hlawm a. Hêng

Pânghote hi mi hausa tak an ni a; hman lai sum ngainat zâwng ṭhi leh dârte pawh an ngah hle a. Chung an ro ṭha zawng zawngte chu an lâk sak hlawm a. Hmeichhia pawh tam tak an that tela sawi a ni. A chhan chu a Her–âwt zawrh laia an mipa hovin an lo tihduhdah laia an lo diriam vêl vâng a ni. A Her–âwt zawrh laia nula pakhat lo ṭantu kha erawh chu an inchhûnga an ro thil engmah an lâk sak lo thung An chhungkua pawh an zuaha sawi a ni.

A khât tâwkin a hnuah pawh an rawn bei ta reng hlawm a. · Haka hote pawhin an rawn bei ve ta zêl hlawm a. A tawpah chuan an tuar zo ta ngang lo va, tuna Cheurâl lamah hian an tlânchhe ta a An ûm zui zêl hlawm a; tuna Lungtian khua khi an ûm pel hlawm a. Khawiah mah an inbêngbel ngam ta lo va, tuipui kâoin khaw thlang lam an pan ta Tuna Bangladesh boundary vêl leh Bangladesh ramahte khuan an awm hlen ta a ni. Thil pakhat han sawi leh lawk ila. Kha tia Pawi hovin an rûn tâk sek chinah leh an ro hlu tak takte lak sak an chîu chinah kha chuan an fimkhur khawp a; Pawiho hmuh loh leh lâk bâng an ro hlu kha leiah an phûm vak a. Hetia an tlânchhiat dâwn phei hi chuan, engmah han ken theih a ni lo va. An nupui fanaute leh an puanthuah leh an kalkawng ei tûr buhfai chauh pawh an buaipui si a. Tichuan, tun hmaa an ro phûm rûkna hmunah khân an phûm vak hlawm a. Nakin râl reh huna lâk lehah an ti a. A hmun hriat reng nân Bûngpui an phun a. Chu chu Pâng khaw kawtchhuahah khian a ni a. Vai len hnua Kulia lo kal ṭhin Pâng leh Tlanglauhote chuan an zawng ziah ṭhin. "Kan pi leh puten he laiah hian ro an phûm ru a, kan lai chhuak dâwn," an ti ṭhin Mahsela, kha Bûngpui kha a lo rei ta êm a, a kûng bul pawh hriat lohvin a awm tawh a A chhan chu Bûng kûng rêng rêng chu a kûng aṭangin zung a thlâk ṭeuh a, leiah zung an zuk thlâk leh a. Chu Bûng pui pawh chu a eng ber hi nge a kûng pui ber tih hriat a harsat tawh lutuk avangin leh, zung lian pui pui pawm aia lian lian a lo thlâk ṭeuh tawh vang a ni. Chuvangin, an ro

phûm chu an zawng hmu ta lo a ni. Tûn thlengin tumahin an laih chhuah hriat a ni lo.

Pâng an nih vanga hetianga ti chu an ni lo va. Hman lai chuan Pawi leh Pawi pawh an indo tho va. Lusei leh Lusei pawh an indo tho bawk a. A chhan erawh chu a inang kher lem lo. Tichuan, Sangau khaw hmun leh Pâng khaw hmun chu an chhuah san a, khaw ramin a awm ta reng a ni.

Sangau khuaa Pawiho lo luh ṭanna.

Hakaa pasalṭha, Phunhnawma Tlangchhan mi huaisen hi vawi khat chu Banawhtlâng-ah a zin a. A zîng tho zung tura chhuak chuan a han hawi vêl a. Sangau tlangpui leh a chheh vêl ram ngaw dur khup mai chu a han thlir a. Banawhtlâng-ho hnênah chuan' "Khi lai ram khi tu ram nge?" tiin a zâwt hlawm a. Anni chuan, "A, tu ram ni lo ve, Sazuk, Sakhi ram a nih khi," an ti a. Khua va sah êna awm. châkna a nei tlat mai a. A han zawh zêlin, a piahah pawh ram ruak awm zêlin an sawi a, chu tak chu a châk chhan a ni.

Haka a thlen chuan an lal hnênah, "Lalpa, Banawhtlâng râlah khian ram âwl, Sazuk Sakhi ram a awm a, chu chu i tân va sât êngin, khua va din ta ila. Tin, a piah leh deuh, Sangau tlangpui liam khaw thlang lamah pawh ram ruak awmin an sawi a. Tichuan, Sangau tlangpui huama i khua leh ram ka din sak hnu che chuan, chu lai ram âwla tlang ka tan ka din ve min phal sak rawh," a ti ta a. Lal chuan, "Khua in din ngam dawn em ni?" a ti a Ani chuan, "Ka mi duh zâwnte ka sâwm min phal sak chuan din ngam teh lul e [illegible]," a ti a. Lal [illegible] a remti ta a. Ram âwl dang [illegible]tâna tlang a din ve pawh chu a remti a.

Phunhnawma chuan Hlichhâl-ho te, Fâmbâwl-hote leh [illegible] pasalṭhahote a sawm hlawm a; kal an tum ta a [illegible] ṭinthe leh Chawngnak pasalṭha [illegible] hlawm a. Kalkawnga [illegible] buatsaih huna an hotu [illegible]wma Tlangchhan mi hmingthang leh Bawilawmha. Tinṭhe pasalṭha rual an ni a. He lehkhabu ziaktu pawh hi Bawilawmha thlahte zinga mi a ni.

Haka aṭangin Banawhtlângah an kal a; tahchuan kum khat an awm lâwk a. Chumi aṭang chuan tuna Archhuang khaw hnuai, Sangau lui chhuah zâwlah khuan an inbâwk leh a. He mi aṭang hian Tisum tlanga Lunghrawng khuaah an inkulh leh a. Lunghrawng khua aṭang chuan tuna Thaltlâng khaw hnuaia Banhla khua an tihah chuan an inkulh leh a. Hetia an inkulh zutna chhan hi chu pasalṭhaten a ram an en thli thlai chhûng a ni. A tira an inkulhna kha a hlat êm avangin, duh angin an en chiang thei lo va. Tin, chung lai chuan Vawmbûk leh a chhehvêl khuate khi an la awm lo va. Tin, leh lam (hmâr lamah) Cherhlunah tih loh chuan tumah an la awm lo bawk a Tuna S. Vanlaiphai te, Dârzo te, Muallianpui te leh Lunglêng te hi an la awm lo a ni. Tin, heng Lungtian leh a chhehvêlah hian khua a la awm miah bawk lo va. An ram zâu zâwngte an hre duh si a. Kalkawng engmah a la awm si loh avangin, an en chhung hi a rei hle a ni.

Sangau khua an luah ṭan ta

He mi Banhla khua aṭang hian tuna Sangau khaw hmun hi an rawn en ta a. Mahse, SANGAU TLANG-a han kal a, Sangaua hnena inthawinate hlâna phalna lâk an tum ta a. Ar te kengin an kal ta a. Phawngpui tlangah an han kal a, an âr kente chu inthawi nâu an hlân a, an han riak nghe nghe a. Zânah an upate mumangah Sangaua chu a inlâr a; chu khua an luah chu a phal sak hlawm a. Tin, a thu an awi zêl chuan sa leh râl lakah pawh hum a tiam hlawm a. Indonaah an thite a nih ngawt lo chuan, Sangauah hian sâr thi an awm loh tûrte a hril hlawm a. Tin, hman lai chuan keini Pawiho chuan, "Milai kung khih," kan ti a. Nau an lo pian hian, lai hrui tan chhum saa piang an awm ṭhin a; mi chutiang chu, "Nu lai kûng khih," an ti hlawm ṭhin a; Sakeiin a seh lo thei lo an ti ṭhin a. Chung pawh chu he khuaah hian an awmin emaw, khaw dang aṭanga an rawn pêm lub pawhin an him ang tih a tiam bawk a ni. Chutiang mi chu an tettê aṭangin an êkte hi Sakeiin a chhar zel ṭhin an ti. Tin, khuavâng hnên aṭangin emaw, mumang aṭang pawhin emaw

Sârthi tur nia inhriatna nei chuan he khuaa an lo tlân luh chuan an him ang tih a tiam bawk a. Chu khua chu ama khua a nih tûrzia a hrilh hlawm a; a hmingah pawh ama hming chawia SANGAU KHUA ti tûrin a hrilh hlawm a. Khua a vâr a, an han sawi chuan an hlim hle a. An haw a, Sangau khua chu an luah fel ta a ni.

Hetia khua an din tirh hian tuna Pâng khaw kawtchhuah Pura bul velah khuan an awm hmasa a. Mahse indo reng mi an nih avangin, râl laka invênna harsa dâwnin an hria a; tuna Hriangtlang leh a chhehvêl tlang pangah hian an awm leh ta zâwk a ni. Haka lalin khua an luah fel tih an hriatin an fapa Dokhuaia tlang thut turin an rawn tir a. Hetih laia Haka Lal hi Zatlang lal, Vântlira leh Taiherha an ni. Hetih laia Sangau khuaa an pasaltha her chu Alhmara Bunghai a ni.

Haka-in Sangau rûn an tûm.

Haka Lalte hi chi khat an ni a. 'Sangpi' leh 'Sangtê' tiin an inthen a Chu chu 'Vengpui' leh 'Vengtê' tihna mai a ni. Chutia chi khat ni si chu an inep ru tlat mai a. Dokhuaia hi Taiherha fapa zâwk nun an sawi.

Vawikhat chu Taihera Kâwl rama rammu tura a kal hlanin, vêng leh lama mite chuan a Sangau khua chu run sak an tum ta a. A nupui chu a rilru a hah hle a. An haw harin a ring bawk si. A tihngaihna hre lo chu a tap zawih zawih mai a A tawng ngam bawk si lo. Tichuan, a khawpuia Sangau rûn tûr chuan an chhuak ta a An kal ni hi ihna vêlah chuan Taiherha rammû chu a lo haw a In a thleng chauh chu a nupui chuan tap zawih zawih chungin, "Aw Taiherh, i Sangaupui a chim chhe zo ta, rûn tûra an kalna ni hnih lai a ni tawh," a lo ti a Taiherha thinrim lutuk chuan chaw a ei sawk sawk a, Silai leh Zên leh Khemu tam tâwk a pai a; chhûn zan zawmin a tlân ta a Sangau rûn tûra kalho kha Banawhtlângah zûte an lo zûk hlawm avangin, an lo nuang hlek a Tin, Kaldan tuipuiah an riak a, zîng lama chhim an tum a. Hmân lai râl rûn danah hian mut reh leh zing lam Ar khuang

'Khuan hmasa' an tih hun hi a ni fo rêng a. Mahse, tuipui kha, an han thawha kal an tum laiin chhûm chhah takin a khuh tlat a. Ruah a sûr dâwn emaw an ti hial a. Ṭhal lai sia chutianga khua awm ta chu Khuanu remtih lohah an ngai a; chu mi ni chuan an lo ṭhulh a. Haka mihring tânte chuan zo sâng lutuk, phai chhûm chîm ve ngai lohnaa awm an nih avangin, phai chhûm tuipui bawh mai a ni tih hriat a har rêng a ni. An han ṭhulh hnu, ni tlang sân hnu chuan a kiang leh mai si a. An let leh a, Banawhtlâng aṭanga khaw awmdan chu en an tum leh ta a. Banawhtlâng-hovin thil awm dante an hrilh hlawm hnu chuan kal leh an tum a. A tûka tuipuia riah thlâk leh a, zâna va beih an tum a. Mahse, a naktûk khua a vâr chuan Taiherha kha Banawhtlâng a lo lut ve a. Khuaah an awm tih a hriatin, kawtchhuahah Silai a han kap ri dur a, "Keimah Taiherha Sakei ka ni e, tunge ka Sangau pui rûn tum chu?" tiin a han âu va Haka pa ho chu an inen hu hlawm mai a. "Kan Sakeibaknei a lo kal ta si a, tunge a hmaah ding ngam ang che u?" tiin an inzâwt kual a. Tuman an ngam loh avangin, a ruala haw pawh an ngam lova, pahnih, pathum tê têin a rûkin an haw darh ta vek a ni. Taiherha hmaah chuan an in-surrender vek a; a ngaidam leh hlawm a. A chhan chu a khaw fate ang tho an nih avang a ni.

Phunhnawman a tlang a luah ṭan.

Haka lal nêna an intiam angin Phunhnawma chuan tuna Cheural leh Lungtian tlang vêl chu a luah ta a. A tirah tak chuan Lungtian hi ṭhut nghal a tum a; mahse, Sangau ho nên inhlat lutuka han awm chu fel a ti lo va, tuna Cheural khuaah hian a inbêngbel phawt rih a Mahse, ni khua a lo rei hnuin Chinzah hovin Lungtian tlang hi an ṭhut khalh ta a ni.

Cherhlun-ho nên an indo.

He mi bung bula kan sawi ang khân, Sangau ram hi a hmâr lamah pawh tuna Bualpui (H) leh Muallian-pui inkâr tuipui chinah chung lai chuan a ni a. An

ram piaha khaw awm hnai ber chu Cherhlun, in 500 khua an ni a. Sangau erawh chu in 30, 40 lek an ni.

Vawi khat chu Cherhlun lal fapa Nozâman tuna Muallianpui ram hi a rawn kai a. A kai dawn pawh hian Sangau leh Hakapui hnênah phalna la zet turin an hrilh a Chuti lo chuan an thinur ang a, a tân thil hlauhawm a ni ang tih an hrilh a. Mahse, ani chuan, "Sawng Pawiho nei maite chu ka pal darh vek mai ang min ngaihtuah suh u," a ti a, a kaî lui ta a ni. Mi eng emaw zât a hruai a. An awm tih kha Sangau hovin an hre lo rêng rêng a Mahse, lo an han hâl ta a, meikhu an hmuh chuan an thinrim hle a. Rûn tûrin an chhuak nghâl a. Khua chu an han thleng a, a thenin an kual a, a thenin an luhkhung hlawm a. Alzâma, Hranglungchhung pasaltha chuan lal in chu a va luhkhung a, Nozâma leh a nupui Hmarbili chu va man a tum a ni. In a va luh chuan, lalnu chauh chu a lo inu a. A pasal hian râlin a khua an rûn tih a hriatin a tlânchhe hman si lo va, rappui chung sângah a Silai nên a lâwn a, a thu reng a ni Lalnu chuan, "E, U Zamtê, nang i ni maw?" a lo ti vat a. Alzáma chuan, "Ni e Nu hmar, dan a ni ve si a le, insiam mai rawh le, i chhuak nghâl ang," a ti a Hmarbili chuan, "U Zâmi, a dik a lâwm; amaherawhchu, pawnfên fêng lovin ka lo inu a, pawnfên ka han fêng ve rih ang e, min lo nghak rih rawh," a ti a. Chutia a nghah lai chuan rappui chung sâng atang khân Nozâma chuan a rawn kâp a; mahse, a thelh hlauh va; Alzâma thinur chuan a pawnfên fên pawh chu nghàk lovin a hrûk lui ta a; Nozâma pawh chu a man tel a Pawnfên lovin Sangau khaw thlengin an hruai a ni A pasal Nozâma erawh chu kalkawngah a tlân chhuak a.

Thil pakhat ka hrilh theihnghilh che u a awm a. Khatia Muallianpui an rûn dâwn khan Cherhlun rêna an inkar tuipui lei an dawh chu Alhniara an sah chah tir a. A hnuai lam, a leilâwn tak chauh kha a sat chat a, a chung lam a lei tlangpui a lo sat chat lo va. Silai ri an hriat veleh Cherhlun in 500 khuaa pa zawng zawng kha Silai nên an rawn tlân ve a. Lei hrui an

sât chat tih an hriatin, an Silai chu hruiin an hlîng a, an pai vek a, lei tlângpui hruiah khân an rawn inban kai vek a. Sangauho leh an sal mante chu thui tak an lo kal tawh a; mahse, rei lo têah an ûm pha hlawm a. Nasa takin an inkâp leh ta a. Hetia an inkah buai lai tak hian a ni, Nozâma pawh a tlân bo hman ni. Nakinah chuan Sangauho hian an tawlh san ta hlawm a. Thiam lo zâwk nia an inhriat avangin, Cherhlun ho chuan an ûm zui ta lo a ni. He mi ṭum an indonaah hian Nozâma khuate hi a zahve deuh thaw an boral a. Sangau erawh chu pakhat mah thi lovin khua aṭang chuan an chhuak a. Mahse, Cherhlun hovin an rawn kah khân Dochhûma pu an kâp hliam a. Sangau pasalṭha Alhniaran a hliam a hmuhin, a pu a, a tlanpui a; mahse, inkahna kha a nasat êm avangin, Dochhûma pu chuan, "Alhniar, min nghat la min kal san mai rawh; nang Sangau tlang vêngtu, ka zara i boral hi a fel lo ve," a ti a. A han hnial nâ a, inkahnaah pawh a tel loh chuan dik thei dâwna a hriat loh avangin leh, mi tam zâwk inhlohna a thlen zâwk a rin avangin a kal san ta a. Cherhlunho khân an rawn hmu a, an kap hlum ta a ni. He indonaah hian Alhniara chu an hmêlmate pawh hian Nghalchang nên an tehkhin a ni.

Khuangthing hovin Sangau an rûn.

Cherhlun leh Khuangthingho hi khaw unau an ni a. An lalte hi unau an ni. · Sangau hovin Mualliánpui an sawisak dan lungawi loh leh thinur avangin rûn an tum ve ta a. Tuipui dung an rawn zawh zêl a, Cheu (Darzo) lui chhuah an rawn thleng a. Cheu lui dung zawh a, an inrin lohna lama rawn beih an tum a; mahse vânneih thlâk takin Cheural pa pakhat lên dêngin a lo hmu hlawm a. An thil tum tinreng chu a zawh vek hnuin, a haw ta vang vang a. Anni lui dung zawh tur chu lehkhalh hman lutuk a inring a. In a thlen veleh châwl lovin Sangauah a tlang a. Sangauho chu thil awmdan tinrêng leh rûn tura lo kalte chu an tamziate a hrilh hlawm a. Sangau ho chuan 'RUH' an ti mai a, hmêlma laka invên nâna kulh an siam hming a ni a. Chu Ruh chhûngah chuan a khuain an lo inkhung

fel vek a Pasalṭha zualkaiho kha a kawngka bulah an duty a. Khuangthingho lo lût chu an beidawng hle a. Inah tumah an awm lo va, an bungrua hmuh tûr engmah a awm bawk si lo va. An ruh siam lah chu han luh khung ngam chi niin an hre bawk si lo va. A tâwpah chuan, kir mai chu an duh bîk lo va, an inkulhna hmun chu beih tumin an rawn pan ta a.

An pasalṭha huaisen berin hma a rawn hruai a. Chutia huai taka hma a rawn hruai lai chuan, Sangau pasaiṭha Râlkhina pain a dulah tak mai mupuiin a lo kâp a, a thei mu lemte chu a chhuak hung mai a. Chutia an mi huaisen ber a thih tâk chuan, Khuangthingho chu an zâm ta a, an tlânchhe ṭan ta a. A huai fâl deuhho chuan an kâp a; kulh pui ngun lutuka siam kha a ni ve a, tumah an kâp fuh thei si lo va. Tahchuan, a rukin Alhmara teho leh pasaltha dang kha kulh atangin an pût ru a. an kâp lêt ve ta hlawm a. Alhniaran a hming a han chhâl meuh chuan, an tlânchhe ta dur dur mai a. Sangauho khân an ûm zui hlawm a. Ṭum thum lai 'Kan tlâwm tawh e, min ûm tawh suh u' tih chhinchhiahna thing kalkawngah an lo kham a; Sangauho chuan an duh lo va, an ûm zêl a. Tuipuia Pâng khaw lui chhuah thlengin an ûm hlawm a An lalnu, Ṭialhaii (Pahawa nu an tih bawk) chuan a khaw tlangvâlho chu. "Aṇ ârpa sa, an ârnu palh ang, an thing kham chu pêl tawh suh se, lo kir tawh hlawm rawh se," tiin a chah a; an lo kir leh a ni.

Muallianpui leh Cherhlunin Sangau an rûn.

Ṭuna S. Vanlaiphai rama Laihnun mual hi Sangauhovin an nei a. 'In pûm' an ti a, râlṭit laia lova awm khâwm nâna a huhova an in sak hi a ni a. Chutah chuan Sangauho chu an awm khâwm a. Hetih lai hian Muallianpui rilru nâ khân Cherhlun nên ṭangrualin Sangau rawn rûn an tum a. Sazakhum kâwn aṭangin luitê dung zawhin an rawn kal a He mi avang hian a ni, 'Râlzawhva' an tihna chhan pawh hi. Chutah pawh chuan kulh fel tak an lo nei hman leh a. Kulhah an lût leh vek a. Hei hi râl vêng tura an dahten an lo kal an hmuh vânga lo inthiar fihlim hman an ni.

Kulh kha an rawn kâp ul ul mai a. Hetih lai hi buhseng lai a ni. Sangau tlangval huaisen deuh deuh inthlang khâwm kha zânah kulh aṭangin an chhuak ru a. Hmun tinah thâwm nei lovin an insem darh a. Chutah chuan an inkâp ta vak mai a; kulha mite khân an rawn kâp ve leh hlawm bawk si a. A rûntu lam pathum an thi a, Sangau lam chu bichilh taka an kah hlawm pawhin an fuh tlat hlawm lo va. Sangauan khua an luah dâwna a lo tiam kha a hlen zêl niin an hria.

Indona a reh

Khaw ṭhenawm indo reng chu fela an hriat loh avangin, Muallianpuiho chuan inrem an duh a. Sangauho chu remna thu sawia lo kal turin an chah hlawm a. Mahse, an lo biakbum hlawm lo niin, palai pahnihte kha a râpthlâk thei ang berin an that hlawm a. Sangauin phubâ lak ve an tum tih an hriatin, remna thu rang takin an sawipui hlawm a, an inrem ta a ni.

Hniarbili an chhuah.

Hetia indona a reh tâk hian Muallianpui lalnu Hniarbili an man kha an chhuah ta a. Amah hi Thlântlâng lal fanu a ni. A pasal, chhan pawh rawn chhanchhuak thei lo tu kha a pan duh lo va, Thlântlângah a kal ta a. Pawnfên lova Sangauhovin an man thu a hrilh chuan a pute leh a nuṭate an thinrim hle a.

Thlântlângin Sangau rûn an tum. Hlawncheu lal humhimtu atan Sangauin an la

Thlântlângho chuan Sangau chu rûn a, nuai chimih vek an tum ta a. Chu thu chu Sangauhovin an hriatin an mangang nasa mai a Lalpa nei pawh an ni tawh lo va; Lalnu leh a fapa naupang tê nêna awm mai an ni si a. Chuvangin, chhim lama Hlawncheu lal chu Sangaua awmpui atan an sâwm a A chhan chu, he Hlawncheu lalpa nupui hi Thlântlâng lal fanu a ni a, an lal ṭhenkhatte tunu a ni bawk a Hlawncheu lalnu zârah him an inbeisei vâng a ni. Tichuan, an la ta a. Khâmkhuai pakhat leh buh chhûn in tin aṭanga rêl 1 (ṭin khat hu) kum tin ei turin lâk luh an ni

Hetia Hlawncheu lal an lo awm hnu hian, Zathang lal kha a la naupang si a, rorêlna chu a pum hmawm ti tih mai a. An inchhâwk zângkhai phei chu a ni mai a.

Vâi an lo lian ta a

Vâi an lo len tâk khàu tuman an dang zo ta si lo va. Sangauin lal pahnih an neih kha ţha lo an tiin, mipui an phurrit lutukin an hria a, C.I. te, C.C. an tihte an lo kal pawhin, Zathang lalnu khân Hlawncheu lal kha a ring tlat a, engmah sawrkar thiltih tum dân pawh a hre vé lo va.

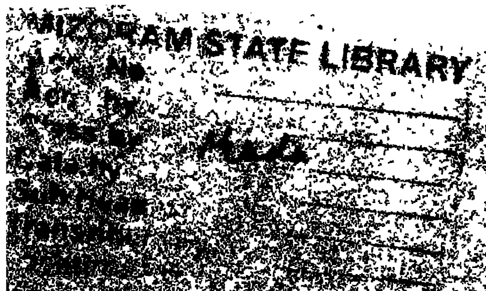
Zathang lal an phiar

Hlawncheu lal ţantu te, a bik takin Hranglung-chhunghote leh an lungrualpuite chuan Zathang lal chu an phiâr ţan ta a. Hetia an phiarna chhan leh an duh lohna chhan nia an sawi chu :— (1) Zathang lalho hi an râwng lutuk a. (2) Chhiah an la-nasa lutuk, tih velte a niin an sawi. -Chhiah-ah hian sa chhiah tin-rêng an la a. Fanute pasal neih nia ran talh chhiahte lamin an la a. Chuvangin, sawrkar mi lo kal kha zû an lo zuk hlawm a. Vawk te theih tâwpin an talh hlawm a. A tawpah an thu chuan Lunglei S.D.O. beng a thleng ta a. Mipuite chu duh thlang turin a ti hlawm a. Hlawncheu lal hi lal nunnêm, mi huatthu sawi mang lo an ni a Anmahni ţantute chuan vântlâng sem atân vawk an talh a. "Hlawncheu lal chauh hi Sangau khua-ah 'lal rawh se' tih duh apiangin he sa hi la rawh u, tumah tih bik in ni lo." an ti a, in tînah an vahpui a. Khaw hmun thuma ţhena hmun hnihin an sa chu an la ta a.

Zathang lal an tla a, Hlawncheu an lal nghet

He thu hi Lunglei S.D.O. hnênah an thlen ta a Lunglei S.D.O. chuan Hlawncheu lal Thingtua a ko va; lalah a nemnghet ta a. Amaherawhchu, Zathang lalho chu an ram Haka hâwn thu a pe hlawm a. Thingtua chuan lalnu (Zathang lalnu)-te chu a chhûngte tho an nih avângin, zânah pawh a muhil thei lova. A upate leh a lam ţangte a ko va, Lal nufateho chu Pâng khaw tlâng

MIZORAM STATE LIBRARY